

## **A kereskedő polgárság oktatási modelljei (Olaszország, 15-17. század)**

Ultimus in libro sed non ultimus inter amicos

### **Abstract:**

Education models for the merchant bourgeoisie (Italy, 15th-17th centuries)

During the Middle Ages, the traditional training model for those destined to carry out commercial activities was carried out in abacus schools: the levels of learning were very different depending on the mercantile activity to which each person was destined. In the early modern age, the influence of humanistic culture and the growing complexity of commercial activities modified educational strategies, combining technical knowledge with the training courses typical of city oligarchies, a premise for a different role that the bourgeoisie managed to assert in the 19th century.

Keywords: education, merchants, bourgeoisie, early modern age, Italy

1977-ben Vittorio Baldo közzétett egy tanulmányt, amely a velencei pátriárka, Giovanni Trevisan egyik rendelkezésének a következményeit illusztrálta, aki a IV. Pius által 1564. november 13-án kiadott In sacrosanta beati Petri bulla előírását követve elrendelte, hogy azok, akik Velencében tanári tevékenységet folytatnak, legyenek akár egyháziak, akár laikusok, alá kell írják a *professio fidei tridentina*-t. Ez az intézkedés a zsinat protestánsellenes dogmatikai meghatározásainak elfogadását volt hivatott regisztrálni, megakadályozandó, hogy a tanulók ki legyenek téve valamely heterodox hívő prozelitizmusának. A pátriárka azonban nem szorítkozott arra, hogy a pátriárkátus kancellárjánál egy egyszerű aláírást regisztráljanak, hanem fel akarta használni az alkalmat arra, hogy feljegyezzék a tanár személyazonosságát, életkorát, származási helyét, azt, hogy hol, hány tanulót tanított, milyen tárgyakat tanított, és milyen könyveket ajánlott a tanulóknak. E dokumenok érdekessége, mely a Velencében működő kisebb-nagyobb iskolákban 258 tanárt regisztrál, hogy az oktatás színhelyeinek és sokféle típusának a szisztematikus összeírását kínálja számunkra, olyan dokumentációt, amelynek nincs párja a korszak más itáliai városaiban.

Rögtön megfigyelhetjük, hogy a didaktikai kínálat két különböző modellre osztható: az első a humanista eredetű, melyben a latin, vagy inkább a klasszikus világ kultúrája dominál, ez a típus az az összes iskolába járó 46%-át jelenti 2100 tanulóval; a másik típusba, melynek célja az írás-olvasás és az abakusz tanítása,

melyben csak ritkán oktatják a latin nyelv elemi alapjait, 2450 tanuló, azaz 54% tartozik (Baldo 1976: 24-30).

Ez utóbbi iskolák egy múltba visszanyúló tanítási modellt képviselnek, amely jellemzően olyan városokban működött, melyeknek gazdasága főleg kereskedelemre épült. Az alfabetizáció (olvasás írás) propedeutikus jellege nagyszámú tanulót vonzott ezekbe az iskolákba: a trevisói Biagio Pellicani iskolájának 143 tanulója, Girolamo Ciprio iskolájának 120, számos más iskolának több tucat diákja volt (Baldo 1976: 62-74).

A velencei iskolákban a kereskedő réteg oktatási igénye jelentős mértékben táplálta az abakusz iskolák körét, de jelen volt a latinos iskolákban is, amelyhez a vállalkozói világ képzettebb tagjai fordultak. Presztízsérvek és határozott kulturális választások a nemesi rétegben és a mesterségeket űző polgárságban a gyermekeik oktatására vonatkozó döntéseket ugyanazoknak a képzési pályáknak az irányába befolyásolták. Abban az iskolában, ahol a toszkán Alessandro Pupilli nyelvtant, logikát és filozófiát tanított, a kereskedő polgárság családjából származó gyerekek Alvise Foscari és Gabriele Elmo nemes családjának a gyermekei mellett ültek. A bresciai Sante Carnali abban az iskolában, amelyet Giulio Fonte kereskedő házában működtetett, grammatikát és a humanitas tárgyait tanította; Agostino Dal Ponte kereskedő azért választott nevelőt a fiának, hogy a latin nyelvtant tanítsa neki, és hasonlóan döntött egy “el Tola” néven ismert kereskedő is, aki gyermekei oktatását egy olyan tanárra bízta, aki a jezsuita M. Alvarez kézikönyvét és Cicero Episztoláit használta a nyelvtan tanításához, amiből világosan látszik, hogy a jezsuita iskolák didaktikai modelljének vezető szerepét a velencei kereskedőosztály legképzettebb része is elfogadta (Baldo 1976: 48-79).

Silvio Antoniano arra figyelmeztetve, hogy milyen veszélyei vannak egy meghatározott és szigorú keresztény erkölcsiségen kívül gyakorolt kereskedelmi tevékenységnek, sürgette az apákat, hogy törődjenek a fiaik nevelésével, mielőtt bevezetnék őket a kereskedelmi tevékenységbe, felvértetve őket “némi latin nyelvtudással.” Még ha kifejezetten nem is mondta, úgy tűnt, azt sugallja nekik, hogy fiaikat “a nemesekkel és gazdagokkal együtt a jezsuita atyák tiszteletreméltó társaságának iskoláiba küldjék”. A kortársai készséggel megfogadták ezt a tanácsát, amit a társaság iskoláinak gyors térfoglalása jelez, amelyek a félsziget nagyvárosaiban már a 16. század végén megjelentek:

az a tanár, aki jól akarja végezni a feladatát, szorgalmasan tájékozódjék mindazon módszerekről, amelyeket a jezsuita atyák alkalmaznak a gyermekek tanításában és a helyes magatartásra való nevelésben, [mert ők] olyan alaposan megvizsgálták az ifjak minden dolgát, különböző hajlamait és karaktereit, hogy kiváló szabályaikhoz sem hozzátenni, sem belőlük elvenni nem lehet. (Antoniano 1852: 401)

Az ellenreformációs ideológia, a konfesszionális korszakban kialakult társadalmi fegyelmezés igénye nemcsak az ismeretátadás formáinak és a tanítás tartalmának a szabályozását vezette be, hanem az írástudó társadalom egy fajta tervezését, malthusiánus redukcióját is. A legjelentősebb átalakulás éppen az írást és számolást oktató világi iskolák fokozatos leépítése volt, annak a tanítási hagyománynak a felszámolása, amely a 13. század óta jelen volt az itáliai városokban, és amely még a 16. század utolsó évtizedeiben is viszonyítási pontot jelentett a kereskedő réteg egy jelentős része számára. Ezeket immár negatívan ítélték meg azok a gondolkodók, akik – amint Tommaso Campanella panaszkodott – meg akarták fékezni az írástudó társadalom spontán növekedését, mivel “ha az állam élni akar, földművesekre, kézművesekre, katonákra és szolgákra van szüksége”, míg a az oktatás azt kockáztatta, hogy rendetlenséget idéz elő egy olyan társadalomban, amelyben a társadalmi szerepek szinte módosíthatatlanok voltak, „szegényeket, és alacsony rangúakat [...] a papság, szerzetesség, doktorátus felé “terelve, aláásva a társadalmi rendet. (Campanella, T. 1981 : 3074)

Egyébként ebben a kérdésben Silvio Antoniano véleménye is hasonló volt, amely tükrözte a Trident utáni korszakban a magas klérus legelkötelezettebb részének gondolkodását az oktatásügyre vonatkozóan, ahogyan Albano Biondi megfigyelte Antoniano művében:

Menenius Agrippa toposza Krisztus misztikus testének képévé alakul át, és “ahogyan a láb hordozza a fejet, úgy tartja a fej a lábat, és leereszkedik, hogy gyógyírt adjon neki, amikor gyengélkedik”. Nehéz ékesszólásban érvelni az egyenlőtlenek közötti szolidaritás mellett: alulról jövő hűség, felülről jövő felelősség [...], ez az egyház által közvetített örökség a feudális etikától a polgári etikáig. (Biondi 1981: 273)

Antoniano, bár nem zárta ki egy alapműveltség nevelő és erkölcsi értékét, mely közös minden társadalmi osztály számára, ügyelt arra, hogy ez ne váljon a mindenkori társadalmi szerepek megváltozásának előidézőjévé:

A szegénynek született gyermek [...] arra lesz felkészítve, hogy az arca verejtékével keresse a kenyerét a szegény apa állapota szerint, és a teste robusztussága és a hajlama szerint valamilyen mesterséggel kell foglalkozzék [...], a földek megművelésével és a falu egyéb dolgaival [...], vagy a mechanikus mesterségekkel, melyeket közönségesen a városokban gyakorolnak. (Biondi 1981: 273-274)

Annak a megállapításához, hogy a kereskedő rétegen belül mi volt az ilyen orientáció következménye, nagyon tanulságos megvizsgálni Giovanni Peri *Il Negotiante* (A kereskedő) című művét, mely a 17. században megjelent számos hasonló mű közül az egyik legmódszeresebb.

A genovai származású szerző üzletember volt, aki a kereskedelemmel foglalkozók számára egy valóságos üzletgazdasági kézikönyvet kívánt nyújtani, melyben nem mulasztotta el az üzleti gazdaságtan gyakorlati példáinak - például a kettős könyvelésnek, a számvitelnek és a biztosítási szerződésekre vonatkozó jogi természetű javaslatoknak – a bemutatását sem. A négy részre osztott mű 1638 és 1665 között jelent meg, és hamarosan számos kiadást ért meg, ami arról tanúskodik, hogy nagy érdeklődést váltott ki a kereskedői világban. Az *II. Negotiante* egyik részében a szerző azzal a témával foglalkozik, hogy milyen képességekre “kell törekedniük azoknak, akik a kereskedelmet tanulni akarják.” Ez a téma azért kelt figyelmet, mert Peri kijelenti, hogy véleményét nem elvont, pedagógiai elméletekből táplálkozó ítéletekre, hanem konkrét, üzletemberként szerzett tapasztalataira alapozza, és szülői tapasztalataira hivatkozva pontos útmutatásokat ad a fiatalok nevelésével kapcsolatban, akiket a kereskedelmi pályára akarnak irányítani (Massa 1986-1987: 800-812).

A leendő kereskedő számára szükséges képességek közül Peri hangsúlyozza az írás fontosságát, amelyet az írásbeli kommunikációban való jártassággként és attitűdként értelmez, ami nélkülözhetetlen követelmény azok számára, akik tevékenységük sikerét a levélbeli közvetítésre kell bízni. Egy másik alapvető készség az abakusz, azaz a kereskedelmi könyvelés elsajátítása, valamint az idegen nyelvek ismerete. Ezek a kompetenciák azonban Peri véleménye szerint a leendő kereskedő számára szükséges készségek minimumát jelentették, mert egy kereskedő képzésének alapvető eleme a grammatikai iskolában szerzett latin nyelv ismerete is: “aki a latin nyelv birtokában lesz, az inkább remélheti, hogy a célját”, azaz a “nagy nyereséget” tökéletesen megvalósítsa, és hogy a gondolatát tovább pontosítja, hozzátette:

ha valaki, aki kevésbé szorgalmas, azt mondaná, hogy voltak és még vannak olyan kereskedők, akik nemcsak hogy nem ismerik sem a grammatikát, sem semmilyen más tudományt, hanem még a saját nevüket sem tudják leírni, és mégis sokra jutottak, és ebből arra következtetne, hogy a grammatika nem olyan fontos, azt válaszolnám, hogy ezek kevesen vannak, a többiek viszont végtelenül sokan, és hogy azok mindig különös véletlenek segítségével jutottak előbbre, a Szerencsével, ahogy mondani szokták; ezek viszont a saját szorgalmuk teremtette szilárd alapok érdeme és az Erény révén: azok hosszú távon biztonsággal nem juthatnak előre annak a segítsége nélkül, aki tud, ezek viszont magukban képesek mindenre. (Peri 1638: 20-21)

A kereskedő oktatásának Peri szerint tehát a latin nyelv szilárd ismeretén kell nyugodnia:

Nem tudom, hogyan lehetséges, hogy aki nem rendelkezik ezzel az idiómával, hogyan juthat el a körültekintés elsajátításához és

használatához, hacsak nem nehezen és nagyon hosszú évek alatt; mert amit mindennek a jó kormányzásáról írtak, az nagyrészt latinul van; és mert nélkülözhetetlen a kereskedő számára a körültekintés, amelyet vagy a könyveket olvasva vagy tapasztalatból lehet megszerezni, mivel ezzel sok jövőbeli dolgot lát előre; olyan ismeret, amely szélesre tárja az utakat és növeli nyereséget [...]. Nagyon fontosnak tartom, hogy jól bírja e nyelvet, melyet a latin könyvek gyakori olvasásával fog tudni megtartani (még ha azok nem is a tárgyunkkal kapcsolatosak) [...] Minden apának gondoskodnia kell tehát arról, hogy gyermekei jó latintanárokat kapjanak, hogy jól elsajátítsák ezt a nyelvet, mert ez az, amely tanítja a jól beszélés és jól írás művészetét. Nem kívánok itt részletesebb fejtegetésbe bocsátkozni, mert nem hiányzanak ennek a nyelvnek az elsajátítására szolgáló könyvek és a kiváló iskolák, amint az a Jezsuita atyák Társaságában látható. (Peri 1638: 18-19)

Visszatérve Velencébe, Simone Valentini úgy vélte, hogy az abakusz képezi a tanulás első fázisát, és csak ezután jelölték meg a leendő kereskedő ideális tanrendjében a *studia humanitatis*-t (Bertanza Della Santa 1907: 299. o.). Két évszázaddal később, a genovai Giovanni Perinél a prioritások megfordultak: a legjobb képzési mód meghatározásakor Silvio Antoniano traktátusának tekintélyére támaszkodva zárta le a leendő kereskedők oktatására vonatkozó tanácsait. Ez egy olyan folyamat betetőzésének tekinthető, amely a XVI. század közepén kezdődött, és amely a tanítás szervezetét tekintve a laikus tanítók által vezetett abakusziskolák szinte teljes eltűnését eredményezte - bár találhatunk kivételeket, mint például David Veronese genovai iskolája -, valamint azt, hogy a kereskedő réteg nagy része átvette a városi oligarchiák kulturális értékeit és képzési modelljeit. Hogy képet kapjunk arról, mit jelentett ez az oktatás kínálatára nézve, elég csak azt figyelembe vennünk, hogy míg Velencében 1587-ben 54 olyan iskola volt, ahol abakuszt tanítottak, két évszázaddal később Milánóban már csak 12 (Chinea 1953: 13-14).

Természetesen a gyakorlati-szakmai jellegű képzésre irányuló oktatás nem tűnt el, mint azt a Kalazanci iskolák esetében látni fogjuk. Ez a fajta, egyháziakra bízott iskolai intézménybe száműzetett oktatás azonban egy népi típusú képzési csatornát jelentett az alsó néprétegek, a kispolgárok, az iparosok és a kiskereskedelemmel foglalkozók számára, amelyben nők is tevékenykedtek (Petrucci 1978: 163-207). Ennek a képzési programnak a választását befolyásolta az az előítélet, amely nem tartotta hatékonynak az itt folyó oktatást. Ez az előítélet segít megértenünk azt is, hogy a *Scuole Pie* miért ütközött annyi nehézségbe működésének első évtizedeiben (Liebreich 1986: 76).

A kisebb városokban működő köziskolák is a latin iskolákhoz igazodtak, és helyenként ez az egységesség gondosan meg volt tervezve: a bolognai egyházmegye területén 1633 és 1671 között 143 tanítási engedélyt adtak ki,

amelyek 79%-a latin iskolák alapítására szolt, és csak 11%-a abakusziskolák létesítésére (Brizzi 1986: 85).

A kép teljessége érdekében meg kell jegyezni, hogy a vizsgált esetek mindössze 17%-ában adtak engedélyt laikus tanítóknak: ez a jelenség nemcsak azzal magyarázható, hogy az egyházi beneficiumra váró, nagyszámú alacsony rangú klerikusnak jövedelemforrást kellett biztosítani, hanem azzal is, hogy a klerikus tanítók nagyobb garanciát nyújtottak a hatóságnak, mivel közvetlenül az egyházi törvényszéknek voltak alárendelve.

A latin iskola, mindazokkal a következményekkel együtt, amelyeket ez az iskolahasználók önszelekciójára nézve jelentett, a kisvárosokban sokáig az egyetlen oktatási lehetőség maradt, és ez az állapot csak a 18. század második felében változott meg, amikor a Jézus Társasága iskolamodelljének válsága aláasta magának a latin iskolának a hitelességét. A széles körű alapfokú oktatás társadalmi értékének újjáéledése a dolgozó osztályok körében kedvezett a szakmai irányultságú iskolák újjáéledésének. 1630-1650 és 1760-1780 között az abakusziskolák a *Scuole Pie*-ben működtek a legjobban. Köztudott, hogy a Giuseppe Calasanzio által megteremtett iskolák a jezsuita iskolákhoz képest jobban odafigyeltek az alsóbb osztályok igényeit kielégítő oktatásra, különös hangsúlyt fektetve az abakusz tanítására és egy olyan didaktikai módszer kidolgozására, amely hídként működött a Velencében a 16. század végén még aktív laikus abakusziskolák tapasztalatai és a 18. századi reformok által támogatott megújulás keretében virágzó új iskolamodellek között (Liebrich 1986: 76).

Érdekes ebből a szempontból a Bolognában működő *Scuole Pie* gyakorlata: itt az abakusz kurzus tanulmányi ciklusa a diák számára hat egymást követő osztályt irányzott elő, 13 progresszív tanulási szinten: ez egy ugyanolyan minuciózus didaktikai rendszer volt, mint amelyet a jezsuiták a *Ratio studiorum*-mal a latin iskolák számára fejlesztettek ki (Brizzi 1984: 155-170). A Kalazanci iskolákkal nemcsak egy gyakorlati orientációjú iskola élt tovább, hanem a szakoktatás ideológiai alapja is: jelzésértékű ebben a tekintetben az a magyarázat, amellyel Don Giacomo Venturoli, a *Scuole Pie* tanára és a kollégái számára írt kézikönyv szerzője konkrétan kívánva meghatározni az abakusziskola céljait, leszögezte, hogy a diákokat “nemcsak az értékbecslések különböző gyakorlati módozataira, a vásárlás és eladás kérdéseire, a sztornó könyvelésére, az egyszerű számlázásra” kell kiképezni, hanem arra is, hogy “mi a pénzváltás és hány fajtája van, és mindezt a kereskedő, nem a teológus szempontjából” (Venturoli 1663: *ad indicem*).

Az ehhez hasonló adatok egy olyan világi etika meglétére utalnak, mely az abakusziskolákon belül élt tovább. Mindazonáltal, bár a *Scuole Pie* kifejezetten a kereskedő réteg számára nyújtott oktatást, tagjainak képzetesebb része főként a latin iskolákat részesítette előnyben, ahogyan azt Giovanni Peri is ajánlja, és nem csupán konformizmusból, hanem a latin iskolák által képviselt kulturális értékek

elfogadása miatt, amit egyes képviselőinek mecenatúrája bizonyít, akik egyetemi kollégiumokat finanszíroztak vagy grammatika iskolák létrehozását azokban a kisebb városokban, ahol ilyenek nem voltak.

Nem meglepő, hogy Luccában, egy egyértelműen kereskedelemi elhivatottságú városban a 16. század közepére eltűnt az abakusz iskola minden nyoma, és a latin iskola modellje honosodott meg (Adorni Braccesi 1986: 559-594); mint ahogy az sem, hogy Bolognában az egyetlen olyan újkorban fennmaradt iskola is, mely kézműves céhé, a *Drappieri*-é volt, úgyszintén a latin iskola didaktikai rendjét követte; s végül az sem, hogy a 17. században kialakult új pedagógiai gondolkodásmódot az arisztokratikus oktatási modellek ihlették. Ilyen Ansaldo Cebà *Il cittadino di Repubblica* (A köztársaság polgára) című, 1617-ben Genovában és 1620-ban Velencében kiadott műve, amely olyan képzési programot javasol, amely a retorika művészetének gyakorlását, az erkölcs- és természetfilozófia, a matematikai tudományok, az idegen nyelvek és a hadművészet oktatását foglalja magában, és e ciklus után a hadseregben, a flottánál folytatódik, és végül “valamelyik fejedelem udvarában vagy valamelyik köztársaság székhelyén” fejeződik be. Cebà a közhivatalra készülő fiatalemberek számára írt, de érdemes feltennünk a kérdést, hogy bizonyos oktatási modellek milyen hatással lettek a kereskedő réteg képviselőinek a választására, figyelembe véve azt is, hogy nyilvánvalóan törekedtek a gazdag polgárság vagy a városi oligarchiák közé bekerülni.

Természetesen részletesebb tanulmányokat kellene végezni arról, hogy e társadalmi csoport képviselői milyen oktatási irányokat választottak, mindazonáltal úgy vélem, hogy az uralkodó irányzatok tendenciájának megragadásához a latin iskola sikere mellett egy olyan intézménynek, a „polgárok kollégiumának” a sikerére is szükséges rámutatni, amely a polgárság részéről érkező igényt kielégítve a 17. és 18. században nagy népszerűségnek örvendett (Brizzi 1976 : 26). Ezt az intézményt, amelyet számos városban megtalálunk, a kereskedő réteg által megtett, itt röviden megvizsgált út végső pontjának tekinthetjük. Ez a réteg az abakusziskolát elhagyva, fokozatosan magáévá tette a mesterséget művelő polgárság és a nemesség oktatási választásait. A kollégiumoknak a 19. század nagy részén át tartó sikere nemcsak arról tanúskodik, hogy a polgári osztályok átvették a nemesi eredetű oktatási értékeket, hanem arról is, hogy a kereskedő polgárság kifejezetten nagyobb integrációra törekedett a városi oligarchákkal, ami szükséges előfeltétele volt az új társadalmi egyensúlyoknak, melyek a polgárság korát jellemzik.

(traduz. di Zsuzsanna Kovács)

#### Bibliografia

ADORNI BRACCESI, S. 1986. Maestri e scuole nella Repubblica di Lucca tra Riforma e Controriforma, *Società e Storia*, 33, 559-594.

- BALDO, V. 1976. *Alunni, maestri e scuole in Venezia alla fine del XVI secolo*. Como: New Press.
- BERTANZA DELLA SANTA, E. 1907. *Maestri, scuole e scolari a Venezia fino al 1500*, Venezia: Soc. Tip. Emiliana.
- BIONDI, A. 1981. Aspetti della cultura cattolica post-tridentina. Religione e controllo sociale. In: Asor Rosa, A. (ed.) *Intellettuali e potere*, Torino: Einaudi.
- CEBÀ, A. 1617. *Il cittadino di Repubblica*, Genova: s.e.
- CHINEA, E. 1953. *L'istruzione pubblica e privata nello Stato di Milano dal Concilio tridentino alla riforma teresiana (1563-1773)*. Firenze: La Nuova Italia.
- BRIZZI, G.P. 1976. *La formazione della classe dirigente nel Sei-Settecento. I 'seminaria nobilium' nell'Italia Centro-settentrionale*. Bologna: Il Mulino.
- BRIZZI, G.P. 1982. Strategie educative e istituzioni scolastiche della Controriforma. In *Letteratura italiana*, a cura di A. Asor Rosa, I, Torino, Einaudi, 1982, 899-920.
- BRIZZI G.P. 1984. *Studia humanitatis* und Organisation des Unterrichts in den ersten italienischen Kollegien der Gesellschaft Jesu, in *Humanismus im Bildungswesen des 15. und 16. Jahrhunderts*, a cura di W. Reinhard, Weinheim, Verlag Chemie, 155-170.
- BRIZZI, G.P. 1986. Le scuole delle Comunità. Repertorio. In: BRIZZI, G.P. (ed.): *Il Catechismo e la grammatica II, Istituzioni scolastiche e riforme nell'area emiliana e romagnola nel '700*. Bologna: Il Mulino.
- CAMPANELLA, T. 1984. Liber apologeticus impugnantes Institutum Scholarum Piarum, *Archivum Scholarum Piarum*, VIII, 29-76.
- LIEBREICH, A.K. 1986. Piarist Education in Seventeenth Century, *Studi secenteschi*, XXVII.
- MASSA, P. 1986-1987. Tra teoria e pratica mercantile: il 'Negotiante' di Gio. Domenico Peri, *Annali della Facoltà di Giurisprudenza di Genova*.
- PERI, G.D. 1638. *Il negoziante*, Genova: P.G. Calenzano.
- PETRUCCI, A. 1978. Scrittura, alfabetismo ed educazione grafica nella Roma del primo Cinquecento da un libretto di conti di Maddalena pizzicarola in Trastevere, *Scrittura e civiltà*, II.
- VENTUROLI, G. 1663. *Ordini aritmetici osservati nell'insegnare da'maestri delle Scuole Pie di Bologna*. Bologna: Dozza.